

ניצח פרוכטמן בךדב

על הפואנטה כאמצעי לחישוף הסמוי בסיפור של עגנון

"... אבל על מינה היו מחשבותיה מועטות"
(סיפור פשוט)

על הפואנטה כאמצעי לחישוף הסמוי בסיפור של עגנון

הפואנטה, על-פי הלכטיקון למונחים ספרותיים של אוכמני, היא עוקץ, שניגה, סיומית: סיום מפתיע של סיפור קצר, רשימה, שיר, בדיחה וכו'... עיקר ייחודו ביסוד ההפתעה שבו: שינוי התוך, פשר בלתי צפוי של המסופר עליו¹.

קוראי עגנון אמונים על כך שקריאה ראשונה של סיפור שלו איננה יכולה לקלוט את מכלול הרמזים הפוריים לאורכו, שמטרתם לתת אינטרפרטאציה שונה, לפעמים הפוכה מזו הגראית לעין, למניעים ולמגמות של התנהגות הדמויות ולהשתלשלות מאורעותיהם. עגנון שמקפיד לתת ביטוי צורני למחשבות מוסתרות של גיבוריו ולמניעיהם המוחזקים, מיטיב להבליע רמזים אלה מתחת לריקמתו החיצונית של הסיפור, עד שלעיתים קרובות תוסח מהם דעתו של הקורא. אחת הדרכים שבהן הוא מפנה, אחרי הכל, את תשומת ליבו של הקורא לאותם רמזים, שבהצטרפותם יביאו להבנה עמוקה יותר, או אפילו חדשה לגמרי, של היצירה, היא לסיים את פיסקאותיו בפואנטה. הפואנטה מדהימה את הקורא הרגיש וכופה עליו קריאה חוזרת של הפיסקה ושל הנאמר קודם לה. פואנטות אחדות בעלות מגמה דומה יקשרו בין פיסקאות שהן סוגרות אותן, ויתרמו לאחדותה המשמעותית והקומפוזיציונית של היצירה.

כמאמר זה אעמוד על שתי פואנטות הלקוחות מ"סיפור פשוט", ומעידות שתיהן על מקומה הדומיננטי של בלומה, אהובתו של הירשל, בעולמה הפנימי של אמו. מעמדה האיתן של בלומה בעולמו הפנימי של הירשל, גם לאחר שזו הסתלקה מביתו, גלוי וידוע לקוראים. הירשל הוגה בה, מיידל לבואה, מקיים עמה שיחות הזויות, מדמה לראותה, משחזר חוויות הקשורות בה, משווה אותה למינה ארוסתו שהופכת להיות אשתו, סובב לילה לילה סביב ביתה, ולבסוף נטרפת דעתו בעבורה. אבל על כך שבלומה ממשיכה לצוד ולרכוז את מחשבות אמו, צירל, וזאת אף לאחר שנתעלמה נוכחותה הפיסיסטית בביתה, על כך לומדים אנו מפואנטות הנעשות מפתח להבנה למפרע של קטעים שבחידודן הם מסתיימים. בלומה שמתבלטת מתיאור עולמו הנפשי של הירשל, מתרמזת חלושות כשבא תיאור מחשבותיה של צירל, וזאת משום שצירל איננה מוכנה להודות בפני עצמה, ובורדאי שלא בפני אחרים, שמחשבותיה עדיין נתונות לאשה שאותה היא הרחיקה במירמה ובזדון מבנה. כשם שהיא מיטיבה להצניע ענין זה מעצמה ומהסובבים אותה, כך אין הטקסט של עגנון חושף ענין זה בגלוי. אבל הדברים הסמויים כשהם נעשים גלויים יש להם אפקט רב-עוצמה, אסתטי, על הקורא. תיאור ישיבתם של הירשל והוריו ברכבת המובילה אותם ללמברג אל דוקטור לנגזם, רופא הנפש,

חיוק לתחושה זו אפשר לראות גם בתיאור דמותו של אבי הדסה, ר' מרדכי פרלמן, אם כי מהרבה בחינות דמותו וקשריו עם בני ביתו שונים מאד מאלה של הקונסול גוטהולד אהרליך.

קורט בלומנפולד, בדברי אזכרתו להדסה, כתב בין היתר אודות אביה: "האב היה אדם חזק וקשות, טיפוס של מנהיג. פרנס הקהילה האורתודוקסית בקניגסברג סמך עליו בעבודה הסוציאלית, כשם שסמכו עליו גם יושבי הראש של אגודת 'עזרה' בברלין וראש הוועדים היהודיים האמריקאיים, שדאגו לצרכיהם של המוני היהודים שהיגרו מאירופה המזרחית לארצות הברית".

ר' מרדכי פרלמן היה סוחר אמיד, שהקים ללא כל תמורה, מערכת עזרה לפליטים. אמא היתה מספרת בהערכה רבה על הדרכים השונות והמשוננות בהן נקט האב להעלים מומים שנמצאו בפליטים מפני ביקורת הדרכונים, בעיקר על ידי התאמת לבוש או נעלים מיוחדים, שנועדו להסתיר את המומים. ב"שבועת אמונים" מצטיירת דמותו של מר אהרליך כסוחר עשיר, מכובד, מקובל על סביבתו, נוהג בכל כבוד ובכבוד ראש. הוא סייע בידי יעקב רכניץ, בן למשפחה ענייה, להכנס לגמנסיון ואף לנסוע לארץ-ישראל.

על הקבלה כללית זו ראוי להוסיף את העובדה, שבתו, הדסה, נסעה לארץ-ישראל בלוויית גיסו, שבא לכאן לביקור קוריה, כמסופר לעיל. בסיפורו של עגנון באה שושנה לארץ במסעה עם אביה, שבא לביקור בארץ.

סיכום

כאן תם ניסיוני לתרום מן המידע שבידי העשוי להצביע על אי אלה חמרי מציאות שעגנון הכיר וידע, ואולי גם השתמש בהם על פי דרכו בבנין סיפורו "שבועת אמונים". דב סזן אכן כתב לי על כך במכתבו: "ידוע עד מה החשיב את אמו, רגילה היה לומר, שמעתי מפי אשה חשובה - והכוונה היתה לאשתו, מרת אסתר, או שמעתי מפי אשה חכמה - והכוונה היתה לאמך". מדמותה של אמי לא עלו כאן אלא קווים אחזים כדי להצביע על מקבילות אפשריות לסיפורו של עגנון, ודאי שאין בכך כדי לתאר אותה במלוא קומתה כפי שהיא עשויה לעלות מהחומר המצוי בידי, בחלקו צרור מכתביה שכתבה מארץ-ישראל.

נקודות המגע שבין המציאות לבדיה של "שבועת אמונים" עשויים איפוא להסתכם בפרטים אלה: משכיל, חניך תרבות המערב בא לארץ-ישראל לפני מלחמת העולם הראשונה, ומבקש למצוא את מקומו בה. הוא משמש כאן כמורה.

צעירה המנותקת מידידה עקב עלייתו לארץ-ישראל, נוסעת שמה בלוויית בן משפחה בכיר, ומבקשת לקשור מחדש את קשריה עם אותו ידד.

הצעירה היא בעלת אישיות לא רגילה, יחוד ויפוי קורנים ממנה. בשלב זה של חייה כינה אלה (בהטעמה מלעילית) והיא נוהגת כאלה.

אביה הוא אישיות נכבדה ביותר ופילנתרופ ידוע.

באיו מידה משכנעים קשרים אלה שבין המציאות לבדיה - לא אוכל לומר. גם איני יודע כמה חשובים הדברים להבנת סיפורו של עגנון. יבוא הקורא וישפוט.

[הגושרים]

יומיים לאחר מעשי הטירוף של הירושל ביער, מסתיימת בפואנטה. וגביא את התיאור כולו שעיקרו פיסקה העוסקת בדרך מיוחדת בהרהוריה של צירל.

אחר שני ימים נטלוהו אביו ואמו ונסעו עמו ללמברג ולקחו עמהם שמש כדי לשמר את הירושל בדרך. לויתו של השמש היתה מיותרת, הירושל לא פשט ידיו בפני אדם, ולא קרא כתרגוול ולא קירקר כצפדע, כל הדרך היה יושב ושותק. אלוקים בשמים ידע מחשבותיו של הירושל. סמוך לכל תחנה אמר לו אביו או אמו או השמש לתחנה פלונית הגענו, לתחנה פלונית הגענו, אבל הוא לא נתן לב לדבריהם ולא הגביה עיניו למעלה מלבו משעה להוציאה צירל אוכלין מסלה ונתנה לו. היתה ידו קמוצה לא פתחה, היתה פתוחה לא קמץ אותה. כשתחבה לו המאכל בפיו לא לעס.

כשהגיעו אצל סטניסלב כפלה צירל דבריה ואמרה הרי סטניסלב הרי סטניסלב, כדי להעלות על לבו העיר שמינה ישבה שם לפני אירוסיה. כדרך שלא נתפעל משאר שמות ערים כך לא נתפעל מאותה העיר. צירל ישבה עגומה. חנותה נזכרה ונתעצבה, מיום שנגמל בנה לא עבר עליה כמעט יום שלא היתה כחנות, לא באה היא, בא בעלה או בנה, היום הניחו שלושתם את החנות. אין לחשוש שמא יגנבו המשרתים, גציל נאמן כזה ומשגיח על חבירו. אף על פי כן אין להניח חנות בלא בעלים. כיון שהרהרה בעסקי החנות הרהרה בעסקי הבית. אילו היתה בלומה בבית לא היתה צירל חוששת לבית, עכשיו שאחרת שם היאך יאה לכה שלום. הרבה הרהורים הרהרה צירל בשעת נסיעתה, אבל על מינה היו מחשבותיה מועטות.

רי"ש-ר"כ

גזעונו של הירושל שהתאפיין בסערה של מעשים ודיבורים, מתחלף בקול דממה מאימת ואדישות מוחלטת. שינוי זה לא חוזים הוריו, שהרי לוקחים עימם שמש לשמרו בדרך. כל נסיונותיהם של שלושת מלוויו לדובבו עולים בתוהו, לרבות מאמציה של אמו התוחבת אוכל לידיו ולפיו, וקוראת וכופלת באוזניו שמה של סטניסלב - עירה של מינה אשתו - במטרה לעורר את רוחו.

בעקבות הנתק השלם שחל בין הירושל לבין סביבתו - ביטוי חדש ומדאיג לשגעונו - מסתגרת צירל בתוך עצמה. מן המשפט הפותח את פיסקת הרהוריה, "צירל ישבה עגומה", נדמה שהנה משנתייאשה האם מליצור קשר עם בנה היחיד היא שוקעת במחשבות עגומות אודותיו ואודות מצבו הקשה. אך להפתעת הקורא לא היא. מחשבותיה של צירל נודדות אל חנותה שמיום שנגמל בנה לא זזה ממנה, ועצבונה בשל החנות שנשארה ללא בעלים. את מחשבתה על החנות רודפת מחשבה על הבית. הפיסקה מסתיימת בהערה של המספר שהרבה מחשבות היריהרה צירל אותה שעה, אבל יוצאת מכלל זה מינה, שאודותיה היו מחשבותיה של צירל מועטות.

הערה אחרונה זאת, אודות מינה, חורגת מאופיין של המחשבות שקדמו לה, ועקב כך מעוררת תשומת לב מיוחדת. מחשבותיה של צירל מתרכזות ברכושה על-פי סדר חשיבותו לגביה: החנות ("חנותה" - בנטיית שייכות אינטימית) והבית. בתנות הוגה צירל בנימה של נוסטאלגיה וחשבון נפש, ונימה זו בהתחשב במושא מחשבתה (חנות), על רקע מצב משפחה התמור, מעוררת אירוניה נוקבת כלפיה. הבית מישגי לחנות, ולא היה נזכר אלמלא נזכרה החנות: "כיוון שהירהרה בעסקי החנות הירהרה בעסקי הבית". בעוד החנות נזכרת חמש פעמים, נזכר הבית שלש פעמים בלבד. לחנות מוקדשים ארבעה משפטים ומחצית המשפט, ולבית מוקדש משפט אחד ומחציתו. אנשים חיים, ככל שהם עולים במחשבותיה של צירל, כפופים לחנות ולבית, מבצרי אונה הכלכלי. בהקשר לחנות נזכר גציל המשגיח על המשרתים שלא יגנבו ממנה (והדימוי שבא להדגיש את נאמנותו הגדולה, לקוח אף הוא מתחום החומר "גציל נאמן כזהב"). בהקשר לבית נזכרת בלומה, שכבר איננה משגיחה על הבית. מינה יוצאת אפוא מכלל זה. אין היא מאותם שמשגיחים על החנות או על הבית. ואמנם עליה מחשבותיה של צירל מועטות.

המשפט המסיים את פיסקת הרהורים של צירל, ובו הערה על מיעוט מחשבותיה על מינה, עומד בניגוד למשפט המסיים את הפיסקה הקודמת, שבו נעשים נסיונות להוציא את הירושל מאדישותו, ובו

משמיעה צירל בהדגשה יתירה שם עירה של מינה. יש במתח זה שבין שני המשפטים המסיימים את שתי הפיסקות העוקבות משום אמצעי לרמוז על תכונה בולטת באישיותה של צירל: אין פיה וליבה שווים. בעוד פיה הוגה שמה של מינה, אין ליבה הוגה בה כלל ועיקר. מה שמנסה צירל לעורר בבנה, הרהורים במינה, אין היא עצמה מסוגלת לעשות. האם ובנה כאחד אינם נותנים דעתם עליה.

אלא על מי נותנים הם דעתם? על בלומה. נוכחותה המתמדת של בלומה בעולמו הפנימי של הירושל מגולה היא, כאמור, לקוראים. היא הציר שעליו נסב הסיפור. אולם על כך שבלומה גם מצויה ברקע מחשבותיה "שפויית" והעניניות של צירל, על כך נרמזים אנו באמצעים ספרותיים המכסים טפחיים ומגלים טפח, כבמקרה הזה.

הערת המספר שמינה תופסת מקום מזערי בעולם המחשבות של צירל, יש לה ראשית מטרה באיפיון דמותה של צירל היודעת "להחליק בלשונה את שיש להחליק" (קפ"ו). מינה העומדת בשלב מתקדם בהריונה, נעוצת בפתאומיות ובאכזריות על-ידי בעלה, וחמותה שלכאורה מחבבתה, אינה מקדישה לה, אפילו בנסיבות אלה, מחשבה. קל וחומר שבנסיבות רגילות אין מינה עומדת בראש מעייניה של צירל. אולם הערה זו יש לה תפקיד נוסף, תבנית, בפיסקה. היא משמשת מעין פואנטה השופכת אור חדש על עיקרה של "פיסקת הרהורים" של צירל. הפואנטה באה לאחר המחשבה הבודדת, שמייחדת צירל על בלומה כי אחרת תפסה מקומה של בלומה בבית הורביק, ולכן אין שלום בליבה של בעלת הבית. מחשבה כזאת ברצף מחשבותיה של צירל (חנות, המשרת בחנות, בית, המשרתת בבית) נראית בתחילה חולייה טבעית והגיונית בשרשרת אסוציאציות התואמות את אופייה של אשה זו. אולם הפואנטה שבאה בעקבות המחשבה על בלומה, מוציאה אותה מהקבוע ה"מסודר-מרדדים", שהיתה נתונה בו ברצף. המתח בין בלומה למינה נוצר מעצם איזון כפיפה אחת. מעמדה המבוטל של מינה בעולם המחשבות של צירל מודגש על-ידי ההקשר התמוה ששמה שורבב אל תוכו. על רקע זה חוזר ומתנשא שמה של בלומה וחורג אל מעבר לגבולות הראשוניים והמצומצמים שהוקצו לו ברצף. מעמדה של בלומה, שנדמה שנוכר באקראי ככפוף לבית, בזכותה של הפואנטה על מינה, נעשה עיקרה של פיסקת הרהורים של צירל.

יתר-על-כן, בין המחשבה האחת, המפורשת והבנאלית על בלומה, לבין ההערה המשונה על מינה, נאמר עוד: "הרבה הרהורים הירהרה צירל בשעת נסיעתה, אבל..." משפט החצוי על ידי מלת הניגוד "אבל" קורא להשוואה בין שני חלקיו. על מינה נאמר מפורשות בהמשך ל"אבל", שההרהורים על אודותיה מועטים. יוצא אפוא שהרהורים סתם, שהם מרובים, ואיזכור היותם בא בין בלומה למינה, מיוחסים בהכרח, מכוח ההשוואה המתבקשת כאן, לבלומה. הפואנטה הזאת באה לרמוז שאותם הרהורים רבים, שלא התפרש תוכנם, ומקריאה ראשונה נראים סתמיים ונטולי מוקד, בלומה היא נושא המרכזי.

אמנם ייתכן שמחשבותיה של צירל אודות בלומה הן "פרקטיות", שכן צירל העוסקה בחנות, נוהג לה לסמוך על מי שיודע להשכין סדר בביתה. אבל באותה מידה ייתכן שהמחשבה האחת הגלויה על בלומה, הלקוחה מתחום המשרתות, לא באה אלא לכסות על מחשבות רבות אחרות המוקדשות לבלומה ולקוחות מתחום אחר לגמרי. מצבו העכשווי הקריטי של הירושל מעורר את הניחוש מאיזה תחום לקוחות מחשבות אמו על אודות בלומה. כאן ימצא אולי פתרון לשאלה הנוקבת, כיצד זה צירל עסוקה במחשבות על חנות ובית בשעה קשה זו שממנה התיארה, ואותה ניסתה למנוע בכל מחיר, בדרכה היא, לאורך כל דרך חייו של בנה. לאור כל זה, המשפט התמים והבודד על אודות בלומה, שמתלווה אליו תחושת חוסר המנוחה של צירל, "אילו היתה בלומה בבית לא היתה צירל חוששת לבית, עכשיו שאחרת שם היאך יאה ליבה שלום", מקבל מבע רב-משמעי. אין בליבה של צירל שלום בגלל גורמים אחרים, הקשורים אמנם בבלומה, אך פורצים אל מעבר לצרכים הצרים והיום-יומיים של

הבית. איזכור שמה של מינה בסופה של הפסקה, בהקשר נמוך ומעליב, לא בא אפוא אלא להבליט ולעורר בדרך ההבזקה לאחור כלאותם ניחושים אודות כלומה ומעמדה בעולמה הפנימי של צירל. צירל יודעת על אודות כלומה ומקומה בנפש בנה יותר מאשר היא מוכנה להודות אפילו בפני עצמה. המקום המיוחד שהקצתה צירל לבלומה בהרהוריה המודעים, הם ביטוי להדחקה של ידיעה עמוקה יותר את המצב, ורצונה להתעלם ממנו. הפואנטה על אודות מינה מבהירה ש"פסקת ההרהורים" מגלה רק את שכבת התודעה העליונה של צירל, וכשם שלשונה מיטיבה "להחליק" על הרהוריה, כך הרהוריה המודעים "מחליקים" על עולם רגשות עמוק ומוסח יותר. אבל כשם שבתיאור דבריה ובקולה של צירל אפשר יהיה להבחין בנימה המעידה על עולם מחשבותיה, כך גם בתיאור מחשבותיה ניתן להבחין בצלילים הנובעים מכטן עולמה הפנימי.

אלמלא ההערה על מינה, נותרת היתה כלומה בקטיגוריה של משרתים המקיפים את צירל, שהרי המחשבה עליה באה בעקבות המחשבה על גציל המשרת בחנות. אלא שבלומה איננה רק בבחינת "משרתת לשעבר" כשם שיתברר מיד שגם גציל איננו רק "משרתת בהווה". על אף מאמציה של צירל לשוות למעמדה של כלומה אופי כזה, הזכרת שמה של כלומה גוררת אחריה את הזכרת שמה של מינה, וכתוצאה מן העימות שביניהן לא רק שמופקע מעמדה של כלומה מתחום המשרתות, אלא כלומה גם תופסת את מקום הבכורה. המיקום המיוחד שבו מובא שמה של כלומה, בין גציל למינה, בין המשרת לאשה החוקית, מעיד על שני הקטבים שבהם נע מעמדה של כלומה בבית הורביץ. צירל השתדלה להטות את מעמדה תמיד לקוטב הראשון והירשל התאוה להטותו לקוטב השני. כלומה קמה ויצאה מן המשחק, אבל המאבק אודותיה נמשך.

עד כאן ראינו את העלאתו של גציל במהלך מחשבותיה של צירל כמשועבד לחנות. אולם הפואנטה המפתיעה אודות מינה, המעוררת את הקורא לשוב ולתהות על קנקנה של הפסקה אותה היא סוגרת, מסייעת לגלות מניע נוסף, לאו דווקא כלכלי-מעמדי, לאזכורו של גציל ולאזכורה של כלומה בעקבותיו. יש לזכור שגציל שטיין, חשיבותו בסיפור אינה מתמצית בהיותו משרת בחנותה של צירל. גציל גם הוא מאהב בבלומה ("בלומה מיטב חלומותי היתה" - קפ"ז), ובכך הוא הופך דמות אנאלוגית להירשל. האנאלוגיה בין השניים מתחדדת בנקודה שבה שניהם כאחד שומרים את פתח ביתו של מזל, מקום משכנה החדש של כלומה. לאחר שהקשר האנאלוגי ביניהם התברר, תורת ההשוואה בין גציל להירשל, להבנה עמוקה יותר של אישיותו ודרך חייו של האחרון (ראה יחסיו החמים של גציל עם אמו הרוכלת הענייה בשוק, לעומת יחסיו של הירשל עם אמו ה"רוכלת" העשירה בחנות, פעילותם של השניים בחברת פועלי ציון ובעיקר דרך חיזורם אחרי כלומה ויחסה של כלומה אל כל אחד מהם). מכאן שהכריכה המשותפת שבה כורכת צירל במחשבותיה הצלולות את גציל ובלומה, הלקוחה כביכול מתחום המשרתים המסיעים בידה יש לה צד פנימי הכולל בהיסח הדעת גם את בנה. איזכורה של מינה בת העשירים, אשתו של הירשל, בנשימה אחת עם גציל ובלומה, המשרתים העניים, ועוד בהקשר נחות מהם, מוכיח שהפעם לא המעמד הכלכלי הדריך את רצף האסוציאציות הזה של צירל, אלא שימש כיסוי חיצוני להם. מערכת יחסים רגשית סבוכה של הירשל עם הדמויות הנזכרות כאן, שצירל בידיעה עמומה חשה בה, אך ממשיכה בדרכה שלה להתכחש למציאותה, היא הגירוי לרצף מסויים זה של מחשבותיה.

לכאורה תמוה הדבר כיצד זה גציל המשרת העני בחנות, גם הוא מצוי באותה קטיגוריה של דמויות כבלומה, ובהכרח גם מינה, שאיתן מסובך הירשל בסבך ריגשי עמוק. הוכחה לדברינו נמצא בתיאור מאוחר של מחשבותיו של הירשל אצל דוקטור לנגזם, כאשר היה מסוגל כבר, מתוך מידה רבה של השלמה, לשוב ולחשוב על עולמו שמחוץ לכותלי בית ההבראה. זכרון החנות והבית עורך אצלו תחילה גל של התנגדות והדחקה והוא היה "אונס עצמו מן הזכרונות" (רל"ה). אבל גם כשיכול היה

להגות כאלה בדעה צלולה, שרידים לרגשותיו הקשים התלכדו משום מה בדמותו של גציל שטיין: "לקוחות יוצאים ונכנסים וגציל ופייבל משמשים אותם. שנאה גדולה שנא הירשל פתאום את גציל, שנאה שכוז לא שנא הירשל לאדם מימיו. אפשר שנתקנא בגציל שמתעסק בחנות בשעה שהוא בן אדוניו יושב בטל ואוכל ושותה ומשחק בשחמת ושומע סיפורי מעשיות מפיו של לנגזם." (רל"ח-רל"ט).

קשה להניח ששנאתו חסרת המעצורים של הירשל לגציל היא בשל התקנאות במי שמתעסק בחנות. הרי ידועה סלידתו של הירשל מן החנות ומעבודתו בה. מה עוד שקשה להעלות על הדעת שהתקנאות על "עיסוק בחנות" תעורר "שנאת חיים". ואם אכן קנאה על עניין זה מעוררת את השנאה, מדוע מתייחדת שנאתו של הירשל לגציל, בשעה שנאמר מפורשות שגציל ופייבל כאחד משמשים בחנות? כמו כן, מן העמדה האירונית של המספר המעמדת את גורלו ה"מר" של הירשל ש"אוכל ושותה ומשחק בשחמת ושומע סיפורי מעשיות" עם גורלו ה"טוב" של גציל "שמתעסק בחנות", ברור שאין הראשון צריך לקנא בשני. קנאתו של הירשל בגציל, שורשיה נעוצים אפוא לא בחנות ולא בעיסוק בחנות, אלא בציפור נפשו, בלומה נאכט. שנאה בלתי מבוקרת וחסרת היגיון ששונא הירשל למשרת עני ועלוב כפופה גם היא לדמותה של כלומה. גציל ובלומה כרוכים בכריכה אחת במחשבותיה של צירל, שבשעת טירופו של בנה, מתקיימת זיקה בין עולמו הפנימי לעולמה שלה. מינה בסבך רגשי זה בטלה בשישים והמחשבות אודותיה אכן מועטות.

נביא דוגמא נוספת לכך שבלומה מוסיפה להיות גורם בעל חשיבות רבה בעולמה הנפשי של צירל, גם לאחר הסתלקותה הפיזית מביתה. גם דוגמא זו תסתיים מעין פואנטה, שתשוב ותעמיד את הקטע המוגמר על עיקרו. אולם ההבדל בין פואנטה זו לקודמתה, שהפעם לא משפט אחד יאיר בחידודו פסקה, אלא אפיזודה קצרה הבאה בשולי ארוע אפי ארוך תעניק לו את יסוד השנינה. לצרכינו נקרא לאפיזודה המסיימת את סיפור הארוע בסימן השנינה - "פואנטה נרטיבית" (מורחבת). האפיזודה שתשמש אותנו כדוגמא היא ספח בעל חשיבות פנימית לתיאור מסיבת הארוסין של הירשל. מסיבת הארוסין של הירשל למינה זכתה בתיאור רחב ורווי משמעויות, המשתרע על פני שני פרקים (פרק תשיעי ופרק עשירי). בסופו של הפרק העשירי ("ק"ד-קט"ז) מצוי אותו ספח בו אנו מדברים.

לאחר המסיבה, בשעה אחת אחר חצות, מגיעים בני משפחת הורביץ לביתם ומוצאים שמפתח נשאר נעוץ בדלת מבפנים על ידי המשרתת, ואינו מאפשר למפתח שבידיהם לחזור לתוך המנעול. מעמד זה בתוקף זמן התרחשותו, מיד בסיום מסיבת ארוסין של הירשל, בה הוכרע גורלו להינשא למינה במקום לבלומה, מתנשא למעמד בעל ערך סמלי: אין צירל יכולה לנעוץ את מינה בלבו של הירשל, שכן אשה אחרת נעוצה כבר מבפנים, מבית, בלבו. שני המפתחות, זה הנעוץ וזה שמבקשים לנעוץ, הם מטאפורות לבלומה ולמינה, אבל נוכחותה של כלומה בסצנה מתקיימת גם בזכותה של המשרתת האחראית למפתח הנעוץ. זוהי המשרתת שבאה למלא את מקומה של כלומה שעזבה את בית הורביץ. התרגזותה הבלתי מבוקרת של צירל על המשרתת החדשה, ששכחה את המפתח נעוץ בדלת, אינה עומדת בשום פרופורציה לטעות המבוטלת שטעתה המשרתת, ולכן נראה שמשמעות הרגז חורגת מעבר למעשה הספציפי של האחרונה. יש לשים לב שהכעס הנורא וחוסר הסובלנות של צירל פורצים בבת אחת, רק לאחר שהכינוי "משרתת", כינויה של כלומה, זכה לביטוי.

אמר ברוך מאיר, יש להניח שהנערה נעלה מבפנים...

אמרה צירל, איזו נערה?

אמר ברוך מאיר, המשרתת.

דפקה צירל על הדלת בכעס וצעקה, פתחי (קט"ו).

המשרתת המבקשת ללבוש שמלה כדי לפתוח מלובשת את הדלת "אמרה הנערה, מיד אני לובשת שמלה ופותחת" חוזרת ומעלה את קצפה של צירל, ושוב מעבר לכל שיעור "מקומי": "דפקה צירל בזעם וצעקה, ראיתם כו, שמלות היא רוצה ללבוש. כאילו להקביל פניך אנו באים" (שם). מאוחר יותר, כששומעת צירל ששנתה של המשרתת כבדה עליה, היא מעירה בזדון לב, שוב על דרך הגוומא: "לפני רגע לבשה כל שמלותיה ועכשיו כבר היא ישנה" (קט"ו).

השמלה של המשרתת, שזכתה כאן לתגובה מעוצמת מצידה של צירל (השמלה האחת נתחלפה בפיה ל"שמלות" הרבה, ואח"כ על דרך ההפלגה ל"כל שמלותיה"), מעלה מתהום הנשיה קונפליקט ישן בין בלומה לצירל באותו נושא, שבמקום סיפורו לא התבלט כקונפליקט, ורק עתה נתגלה במלוא עוצמתו: "וכשם שנוהגת (צירל) בתיבה עם כל אדם כך היא נוהגת עם בלומה. מצאה שמלה שאינה הולמתה נותנתה לבלומה, נתעקמו נעליה נותנתן לבלומה" (ב). בבגדים הישנים שהועברו לרשותה, נהגה בלומה יד חופשית: "כל שראוי לתשמיש בלומה משתמש בו וכל שאינו ראוי לתשמיש מבערת מן הבית" (שם). החירות וחוסר התלות שגילתה בלומה המשרתת, עוררו כנראה רגשות זעם אצל צירל, שראתה במעשיה של עצמה "גילוי חיבה" ובמעשיה של בלומה "כפיות טובה". דבר זה הובא בשעתו בצורה מובלעת בסיועו של מספר חמקמק: "על כגון זה צירל אומרת מימי לא השלכתי דבר לחוץ, אבל בלומה שלנו אינה כן, מה שאין נראה לה היא זורקת. לכאורה אין דברים אלו אלא דברי קנטור, אבל מי שמכיר את צירל יודע שאינו כך, אלא כאדם שאומר לחבירו איני מתרעם עליך, דעתי אני מגלה" (ס"ו-ס"א). רגשותיה האמיתיים של צירל, בשעת מעשה, לא זכו לחשיפה, וצירל בלשונה הרכה והמחליקה ("בלומה שלנו") ידעה להוליך את סביבתה שולל. הטקסט שם נתן ביטוי הולם לכוח ההבלגה של צירל ולכשרונה הגדול בהעמדת פנים. צורה ותוכן התמוגו להביע מה ש"עלול" להישמע כדברי קובלנה, "אלא שאין זה באמת כך". "סצנת המפתח" בה צירל אינה שולטת ברגשותיה למשמע דברי המשרתת שהנה היא לובשת שמלה, יוצרת קשר רטרופקטיבי המאיר את יחסה האמיתי של צירל לבלומה העניה, שעל אף עניותה הרשתה לעצמה לנהוג מידת חופש וסלקציה בבגדי צירל גבירתה, כשזו ב"חמלתה שתמלה עליה" (צ"ה) נתנה לה בגד ללבוש. דבריה התמימים של המשרתת החדשה משמשים גירוי לפורקן מאוחר של זעם ואיפוק אצורים של צירל על התנהגותה העצמאית ההיא של בלומה.

סצנה זו, שהמשרתת האלמונית בה היא התקה של בלומה, ורגשותיה של צירל כלפיה היא התקה של רגשותיה אל בלומה, מסיימת בסופו של דבר בהעלאת מפורשת של שמה של בלומה. נדמה כאילו המטען הכלוא בצירל מבקש לו מוצא, והוא נפלט לבסוף החוצה, בדבריה. אבל גם כששמה של בלומה נפרק בחוץ, הוא מעוטף בעטיפה מעודנת המבקשת לכסות על מהותו האמיתית: "בלומה לא היתה נוחרת. ראית דבר כזה, פי מתרקע מתוך פיהוק ומוחי לא איכפת לו... לישון אני רוצה" (קט"ז). בסיומת זו מבקשת צירל להבליט את השונה בין משרתת זו לבין בלומה, ובכך לטשטש את המניעים האמיתיים לאיבה שהיא מגלה כלפי המשרתת החדשה. אולם צירל משיגה בכך את ההיפך. עצם איזכורה של בלומה על ידה, בשולי כל האירועים ובסיכומם, היא אישור לכך שבלומה היא הגורם הסמוי להתרחשותם. בצמידות להשמעת שמה של בלומה על-ידי צירל באה גם הודאה מצדה שמוחה עסוק במחשבות על אף עייפותה הגופנית. כאן נקשר הקשר בין "פיסקת ההרהורים" של צירל ברכבת ללמברג לבין סיומה של מסיבת הארוסין של הירושל. שתי הפואנטות המסיימות את שני האירועים שהתרחשו בפרקי זמן שונים ורחוקים, באות להעיד שמחשבותיה של צירל – אין להן מנוס מבלומה.

"סצנת המפתח", שנוכחותה המתרמות של בלומה היא המניע שלה, באה בשולי מסיבת הארוסין של הירושל, מסתפחת אליה ונותנת לה סיכום בעל צביון אליגורי. תפקידה של סצנה זו להבליט בדרך

ההבזקה לאחור את המניע העיקרי לעריכת מסיבת הארוסין בדרך שהיא נערכה. ואמנם שני משפטים עוקבים המופרדים ברווח של פיסקה, ובהם הוגים צירל והירושל כל אחד בנפרד, בבלומה, כשהשמחה החיצונית במסיבה מרקיעה שחקים, מקבלים משנה תוקף והארה מחודשת בזכותה של סצנת המפתח: צירל "אינה מסירה עיניה ממינה. חיבה יתירה חיבבה את מינה שנעשתה כלתה ותסייעה אותה לפטור את הירושל מבלומה. והירושל הרהר בלבנו... איכה ארים ראשי ומה אענה לבלומה... שמחת המסובים היתה מוסיפה והולכת" (ק"א). ובכך כל עיקרה של מינה שהיא אמצעי בידי צירל להרחיק את בלומה מהירושל. "חיבתה" של צירל למינה היא חיבה המותנה בדבר. כאן אולי נמצא הסבר נוסף למיעוט מחשבותיה של צירל אודות מינה. מינה לא ראוייה למחשבות רבות, שכן שגעונו של הירושל, ש"פיסקת ההרהורים" של צירל באה בעקבותיו, מוכיח שמינה אינה שייכת לאותם "מסייעים" מוצלחים (כגציל המשרת ובלומה המשרתת) הסובבים את צירל. מינה לא הצליחה בתפקיד שהועידה לה צירל – הרחקת בלומה מהירושל. הצצה אל תוך מחשבותיו של הירושל ההוגה בבלומה בשעת המסיבה, מיד לאחר שהמניע האמיתי של אמו לעריכתה נתגלה, היא בבחינת מענה למאמציה אלה של צירל העולים בתוהו. "סצנת המפתח" באה לבודד אירוע נפשי זה, שהתחולל בסערת המסיבה, ושותפים לו צירל והירושל. הספח האליגורי ביחסו אל מסיבת הארוסין, כמוהו כמשפט האחרון של הספח ביחסו אל הספת. הספח האליגורי הוא מעין "פואנטה נרטיבית" הנותנת למסיבת הארוסין את העוקץ לו היא ראוייה. המשפט האחרון של הספת, שיש בו הודאה עקיפה בכך שמוחה של צירל עסוק במחשבות אודות בלומה, הוא מעין פואנטה של פואנטה, מעין צליל אחרון ורב עוצמה, המוכיח מעל לכל ספק, את מציאותה של בלומה בחיי הנפש של צירל.

צירל אשר חשה כי במסיבת הארוסין לא נפטר עדיין בנה מבלומה, וזו נשארה חקוקה בלבו כמו אותו מפתח שנשאר נעוץ בדלת מבפנים, מקווה להשיג הישג זה מאוחר יותר – בסעודת מלווה מלכה בבית צימלוי. סעודה זו היא השלב הבא, לאחר מסיבת הארוסין, בהתקרבות שבין שתי משפחות המחונתנים. כשיושבת צירל במרכבה שתוביל אותה לבית צימלוי, היא מחזירה פניה כלפי הבית וצועקת: "פלוגית אלמונית נעלי את הבית והוציאי את המפתח, שמעתו?" (ק"כ). צירל אינה רוצה לשוב גם משלב זה, ולמצוא "מפתח" לא רצוי בדלת. הנערה טורחת להבטיח זאת לצירל: "ניענעה הנערה בראשה. כשניענעה לה בראשה עלה בדעתה שבעלת הבית לא ראתה שניענעה לה, יצתה ואמרה, אל תחושי בעלת הבית, אנעל ואוציאי את המפתח" (שם). הבטחה זו הזוכה לחיוק מכופל ומשולש מצדה של המשרתת, אותה "פלוגית אלמונית" שכל קיומה בזכות היותה דמות חליפית לבלומה, מעודדת את צירל וזו מכינה עצמה להתענג על הנסיעה המוכנה לה: "פשטה צירל את רגליה וישבה להנאתה" (שם). למרבה האירוניה ייחתם גם פרק זה של סעודת מלווה מלכה (פרק שנים עשר) ב"פואנטה נרטיבית", והפואנטה הנרטיבית תחתם ב"פואנטה מתזקת", ושתייהן כאחת תשמשנה "מצוף" כפול להעלאתה של בלומה פעם נוספת ממעמקי הנפש, ולהוכחת נוכחותה.

הערות

1. אומני עוריאל, תכנים וצורות, ספרית פועלים 1978. ת"א כרך שני, עמ' 159.
2. הקונטאציות הפרוידיאניות הידועות שיש ל"מפתח" ול"מנעול" אינן כאן מעניינות. גם על המשמעות שיש לזיווג הזה אצל עגנון לא נעמד כאן (ראה למשל מאמר של שגיב-פלדמן יעל, "בין מפתח למנעול", הספרות 32, 1983. עמ' 154-184. רק נעיר שב"סיפור פשוט" משמשים הדלת, החלון, המנעול, השער והקיר, בין היתר לציין מחיצה בין הירושל למושא אהבתו. הירושל בדרכו הארוכה אל בלומה נשאר לבכות על כפות מנעולה.